

VODIČKOVO POŇATIE OBDOBIA A NIEKTORÉ OTÁZKY PERIODIZÁCIE ČESKEJ LITERATÚRY 20. STOROČIA

MILOŠ TOMČÍK

I

Vo svojej úvahe si nedávam za cieľ odvodiť z literárnoteoretických a literárnohistorických prác profesora Felixa Vodičku jednoznačný empirický popis periodizácie českej literatúry 20. storočia. Nie je to možné z dvoch dôvodov. Po prvé preto, že Felix Vodička ako jeden z predstaviteľov českého štrukturalizmu tzv. mladšej generácie – hovoril často o svojom žiackom vzťahu k J. Mukařovskému – sa venoval predovšetkým výskumu českej literatúry a jej európskeho kontextu v epoche národného obrodzenia, a po druhé preto, že ani v jeho publikovaných prácach za jeho života, ani v jeho posmrtnom odkaze nenachádzame priame indície na konkrétny návrh periodizácie českej literatúry 20. storočia. Napriek tomu sa odvažujem hovoriť o tejto otázke z hľadiska jeho celoživotného diela v pozitívnom zmysle slova, pričom, prirodzene, vylučujem zo svojej úvahy faktografické podrobnosti. Chcem sa zamerať iba na Vodičkovu koncepciu *epistémy obdobia* ako jedného zo základných literárnohistorických celkov, prostredníctvom ktorého môžeme odrazu sledovať vývinovú literárnu kontinuitu i jej periodizačné medzníky výraznejšej alebo menej výraznej rozčleňovacej hodnoty.

II

Inštruktívnu funkciu pre pochopenie Vodičkovho poňatia epistémy obdobia, potreby jej historického prehodnocovania (a zároveň i vedeckej a mravnej sebareflexie daného problému v zlomových historických okolnostiach) plní jeho štúdia *Dvě etapy naší literární vědy* z roku 1965. Ide v nej o kritickú retrospektívu literárnovedného bádania vo vtedajšom Československu – a nepriamo i v ostatných socialistických krajinách – za dve desaťročia po skončení 2. svetovej vojny (medzi rokmi 1945-1965). Felix Vodička tu upozorňuje na limitujúce faktory dogmaticky interpretovaného marxizmu v literárnej vede päťdesiatych rokov a z toho i vyplývajúcu pravdepodobnosť simplifikácie v spracovaní syntézy českých literárnych dejín. Konkrétne to vyjadruje takto: "Měla-li být literární věda jako věda užitečná literárnímu procesu, měla-li mít autoritu u čtenářů a spisovatelů, musela sama

prověřovat své pojmy a osvojit si takové metody, které by vylučovaly dogmatický přístup k literatuře..."¹ Vodička tu dále zdôrazňuje, že od začiatku päťdesiatych rokov dobová kultúrna politika postavila literárnu vedu do pozície praktickej axiológie, pričom ohraničila historický priestor jej výskumu najmä na tzv. historicky uzavreté epochy. Preto pokiaľ išlo o prezentáciu knižne publikovaných výsledkov českej literárnohistorickej syntézy v podmienkach päťdesiatych rokov, Vodička konštatoval nevyváženosť a rozpornosť plnenia tejto úlohy slovami: "První tři svazky *Dějín české literatury* vyšly v letech 1959-1961. Odklad vydání posledních dvou svazků byl spoluurčován nejasností ve výkladu literatury meziválečné..."²

Felix Vodička nedefinuje expressis verbis pojem "nejasnosť ve výkladu literatury meziválečné". Z kontextu jeho analytickej state *Dvě etapy naší literární vědy* možno však dedukovať, že na rozhraní päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, kedy sa začalo pracovať – prostredníctvom prvých metodologických náčrtov a zakrátko i konkrétnych textov – i na štvrtom zväzku akademických *Dějín české literatury*, existovali ideologické obmedzenia, ktoré znemožňovali uskutočniť všetky zložky epistémy v interpretácii literárneho diania medzivojnového obdobia, ktoré predstavuje nielen relatívne samostatný literárnohistorický celok, ale i jeden z najvýznamnejších a najpodnetnejších úsekov novodobej českej literatúry. Akákoľvek jeho redukcia v zmysle vtedajšej prevládajúcej epistémy obdobia by sa bola dostala do rozporu s tou charakteristikou obdobia, ktorú si Felix Vodička osvojil vo svojej východiskovej štúdii *Literární historie, její problémy a úkoly* z roku 1942, kde okrem iného napísal, že v literárnom vývine "...hledáme dominanty literárních struktur a tvarů srovnávající je s díly, jež předcházejí a následují, a v typických projevech spatřujeme i *znaky celého období*. Snažíme se postřehnout složky stálé (konstanty) a složky proměnlivé. Hledáme typické prvky estetického využití materiálu jazykového například v struktuře verše, ... hledáme typické organizování materiálu v jednotlivých druzích, charakteristické postavení subjektu básníkovy a díle, způsob, jímž je zachycena skutečnost, atd."³

III

S takouto širokou a v podstate celistvou epistémou obdobia pracoval Felix Vodička predovšetkým vo svojej prvej monografickej práci *Počátky krásné*

¹ F. Vodička: *Dvě etapy naší literární vědy*, *Česká literatura* 1965, s. 193.

² Tamže, s. 195.

³ F. Vodička: *Struktura vývoje*, Praha 1969, s. 45-46.

prózy *novočeské* (1948), ktorá sa stretla s priaznivým ohlasom v odbornej vedeckej kritike.⁴ Hodnotila sa ako práca metodologicky novátorská, netradičná v interpretácii konkrétnych diel predromantickej prózy a prínosná z hľadiska periodizácie českej literatúry prvej polovice 19. storočia v zmysle prihliadania na štruktúrnu organizáciu literárnych diel a dialektického poňatia literárneho procesu.⁵ Vzhľadom na povojnový československý literárny kontext, ako aj na analogickú situáciu a diferenciaciu českej a slovenskej literárnej vedy po roku 1945, žiada sa tu aspoň pripomenúť, že F. Vodička sledoval počas celej svojej aktívnej činnosti i slovenské literárnovedné práce; medzi nimi aj tie, ktoré sa týkali problematiky vývinovej periodizácie literatúry.⁶

Vodičkova štúdia *Dvě etapy naší literární vědy* z roku 1965 nepredstavuje iba objektívnu analýzu stavu českej literárnej vedy prvých dvoch povojnových desaťročí. Vnímam ju aj ako schopnosť autorskej sebareflexie, ktorá svojim mravným aspektom nadobúda nadčasovú hodnotu; určite živú i v súčasných pomeroch. Táto autorská sebareflexia spočíva v tom, že Felix Vodička, uvažujúc o krízových otázkach literárnovedného myslenia v päťdesiatych rokoch a o potrebe ich prekonania, začleňoval do tohto kontextu i svoju teóriu "rekonstrukce úkolů", ktorá bola nosnou plochou súboru jeho štúdií *Cesty a cíle obrozenecké literatury* (1958) a čiastočne i druhého zväzku *Dějiny české literatury* (1961). Najmä v knihe *Cesty a cíle obrozenecké literatury* F. Vodička zredukoval významové a estetické aspekty epistémy obdobia, keď vyzdvihoval determinovanosť literárneho artefaktu konkrétnym spoločensko-historickým substrátom, čo vyplýva aj z tejto formulácie: "Základním požadavkem literární historie stává se... rekonstrukce "úkolů", tj. společenských zájmů a specifických životních (ideových) obsahů, jež vyžadují svého uměleckého poznání a vyjádření..."⁷ F. Vodička oslabil v druhom zväzku *Dějiny české literatury* metodologické hľadisko "rekonstrukce úkolů" tým, že vo výkladovom texte pripomína z času na čas princíp imanentného vývinu slovesnej tvorby a že vyzdvihuje najmä význam tvorivej

⁴ J. Hrabák: "Prínos práce je dvojitý: jednak metodologický a literárněhistorický, jednak v rozborech konkrétních textů..." (*Slovo a slovesnost* 1948, s. 135).

⁵ "Vycházíme tu ze stanoviska, že periodizační hledisko se má opíratí buď o charakteristiku strukturní organizace, nebo o ty vývojově tvořivé zásady a postupy uměleckého tvoření, jež charakterizují všechny významné a vývojově vedoucí projevy daného období jako celek, i při jejich vnější protikladnosti" (F. Vodička: *Počátky krásné prózy novočeské*, Praha 1948, s. 11).

⁶ F. Vodička: Otázka periodizace slovenské literatury (recenzia knihy M. Bakoša), *Slovo a slovesnost* 10, 1947/48, s. 110-111.

⁷ F. Vodička: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*, Praha 1958, s. 9.

spisovateľskej individuality. Na rozdiel od vyššie uvedeného citátu je Vodička interpretačne presvedčivejší napríklad v tomto úsudku: "Obrozenská literatúra – jako ostatně literatúra vûbec – není jen trpným výrazem stavu společenského vědomí v dané epoše, ale je zároveň výsledkem tvůrčí aktivity spisovatelů hledajících cestu k uměleckému poznání a vyjádření životních problémů a pocitů své doby."⁸

Je príznačné, že Felix Vodička sa usiloval – i pri dočasnej redukcii epistémym obdobia ako prípadného priameho korelátu medzi historicko-spoločenským časom a slovesným dielom – pracovať s uceleným systémom literárnohistorických kritérií. Pretože vnímal literárny vývin cez prizmu nadväznosti medzi jednotlivými obdobiami, respektive ich popierania a prehodnocovania, v každej etape svojej literárnohistorickej činnosti poukazyval na význam vývinovej periodizácie literatúry. Niektoré jeho úvahy o tejto problematike zostali bokom pozornosti súčasnej literárnovednej obce. Tak je to napríklad s jeho diskusným príspevkom predneseným na porade slovenských literárnych vedcov roku 1960, kde F. Vodička hovoril – i za účasti J. Mukařovského – o skúsenostiach z práce na I. a II. zväzku *Dějiny české literatury*. Zo slovenského zápisu tejto diskusie sa dozvedáme, že F. Vodička už vtedy pokladal za chybu, ak sa "... periodizačné otázky uvedomelo podriaďovali histórii a neriešili sa z hľadiska ideovo-slohových celistvostí".⁹ V protiklade k vtedajším literárnohistorickým projektom, ktoré drobili – najmä pod vplyvom mechanicky poňatej periodizácie národných a všeobecných dejín – literárny vývin až na neprehľadný rad krátkych období a podobdobií, F. Vodička odporúčal pre periodizáciu 19. storočia voľbu väčších literárnohistorických celkov. Pretože sa rokovalo predovšetkým o pripravovaných akademických *Dejinách slovenskej literatury*, F. Vodička vyslovil po skúsenostiach Ústavu pro českou literaturu ČSAV takýto názor na periodizáciu: "Domnievam sa, že pre tieto dejiny bude účelné, keď budeme pracovať s veľkými obdobiami, pretože budeme môcť vo vnútri väčších období lepšie ukázať vnútornú polaritu literárneho vývoja. Preto by som navrhol pre 19. storočie v podstate jednotnejšie poňatie rozdelenia, a to na dve časti: literatúru obrodenskú a druhú polovicu 19. storočia."¹⁰

⁸ *Dějiny české literatury II (Literatura národního obrození)*, redaktor Felix Vodička, Praha 1961, s. 11.

⁹ Z diskusie na porade slovenských literárnych vedcov, *Slovenská literatúra 1960*, s. 474.

¹⁰ Tamže, s. 475.

IV

Je nesporné, že Felix Vodička zaznamenal v polovici šesťdesiatych rokov svoje ľudské a myšlienkové renouveau. Nedialo sa to iba individuálnou cestou. Vodičkovu renouveau bolo identické s obnovou umeleckej tvorby, s nástupom kriticismu v humanitných vedách a s premenami všetkých oblastí spoločenského života vtedajšieho Československa. Reflektujem celý dialektický súbor historických faktov z obdobia šesťdesiatych rokov, no obmedzím sa tu iba na osvetlenie tých fenoménov, ktoré súvisia s ústrednou témou tejto úvahy. Kvôli prehľadnosti ich roztriedim do troch tematických okruhov.

1. V polovici šesťdesiatych rokov disponoval Felix Vodička už celkom jednoznačne so svojim novým literárnovedným štatútom. Ak ho odborná a kultúrna verejnosť tých čias vnímala predovšetkým ako literárneho teoretika s orientáciou na výklad obrodenskej literatúry, respektive slovesnej tvorby celého 19. storočia, F. Vodička rozšíril od polovice šesťdesiatych rokov svoje výskumné a interpretačné záujmy o problematiku literárnej a umeleckej tvorby 20. storočia spod zorného uhla progresívnych filozofických a dejinných koncepcií. Svojou kritickou aktivitou začal programovo zasahovať do živých otázok súčasnosti. Takéto poslanie literárneho vedca nechápal iba v subjektívnom zmysle slova. Spätosť literárnej vedy a estetiky so súčasnými otázkami umeleckej a životnej problematiky pokladal za prirodzenú súčasť ich metodologickej koncepcie, čo vyjadril v štúdiu *Dvě etapy naší literární vědy* nasledovne: "Ani ve své nové podobě se literární věda nemůže odtrhnout od současné tvorby, ta se stává zdrojem studia a poučení, které umožňuje nově osvětlovat nejen současnost, ale i minulé epochy literatury."¹¹

2. Felix Vodička koncipoval svoje nové literárnovedné štúdie, v ktorých sa po žánrovej stránke približoval k literárnej esejistike (v duchu francúzskeho pojmu *essai*, etymologicky odvodeného od lat. *exagium* = váženie), ako príspevok k metodologicke novému prieskumu novodobej českej literatúry: od konca 19. storočia až po aktuálne otázky literárneho diania v šesťdesiatych rokoch. Do centra pozornosti svojich úvah postavil predovšetkým kategóriu *kontinuity* ako javu, ktorý prešiel po roku 1948 v Československu, ako aj v iných európskych krajinách, značnými deformáciami a voluntaristickými interpretáciami, v dôsledku čoho sa vylučovali z literárneho procesu viaceré vrstvy moderného umenia. Prirodzene, tým vznikali i zjavné lakúny na obraze vývinovej periodizácie literatúry.

¹¹ *Česká literatura* 1965, s. 194.

Felix Vodička vychádzal z tézy, že "... základem literárnej kontinuity je vedomí literárnych souvislostí".¹² Neeliminuje však pritom hľadisko diskontinuity ako nevyhnutného korektívu mechanicky poňatej kontinuity. Podľa neho "diskontinuita neznamená ... zpravidla negaci dosavadní kontinuity".¹³ Vzťahy medzi princípom kontinuity a diskontinuity osvetlil na materiáli českej literatúry z rozhrania 19. a 20. storočia (vzťah realizmu a moderny), medzivojnového obdobia (Teigeho názor na potrebu prehodnocovania ustálenej tradície novými poetikami) a živej slovesnej tvorby päťdesiatych a šesťdesiatych rokov nášho storočia. Pre súčasné literárnohistorické retrospektívy je stále aktuálny najmä Vodičkov výklad krízovej situácie socialistickej literatúry v polovici päťdesiatych rokov, ktorý si riešila veľká časť spisovateľov vedomým nadväzovaním na domáce a zahraničné tradície moderných a avntgardných smerov, čím sa opäť otvárala cesta k diferenciacii literatúry.

3. Podobný metodologický zmysel ako kategória dialekticky poňatej kontinuity má i Vodičkova kategória *modernosti*. Felix Vodička ju interpretoval vo dvoch rovinách: z hľadiska všeobecných inovačných tendencií slovesnej a inej umeleckej tvorby a z hľadiska jej konkretizácie v literárno-kritickej tvorbe Jana Neruda. Jeho kategória modernosti obsahuje dimenzie estetické, spoločenské, antropologické, vedecko-technické a civilizačné.

Vo Vodičkovej štúdií *O modernosti v literatuře historicky* má pre tému našej úvahy bezprostredný význam predovšetkým jej podkapitola *Koncepcie modernosti v literatuře*. Vyplýva to z toho, že Vodička tu poukazuje na historickú chronológiu troch etáp modernosti v českej slovesnej tvorbe prvej polovice 20. storočia, ktoré sa už v minulosti stali konštantným periodizačným kritériom a na ktoré sa opätovne sústreďuje pozornosť súčasných literárnych vedcov a historikov moderného umenia. Ide tu o modernu z konca 19. storočia (Manifest České moderny z roku 1895), o modernu, ktorá sa konštitovala tesne pred 1. svetovou vojnou a o medzivojnovú modernu. Felix Vodička postupuje po terminologickej stránke správne, keď za jadro medzivojnovej moderny označuje poetizmus a surrealizmus a keď zaradiuje oba tieto smery už do avantgardného umenia. Zodpovedá to európskej estetikej terminológii a interumeleckej podstate poetizmu a surrealizmu, ku ktorým smerovali okrem literatúry aj aktivity výtvarného umenia, divadla, filmu, hudby atď.

Felix Vodička implikuje pojem literárna avantgarda i do situácie na rozhraní a šesťdesiatych rokov. Pripisuje mu však inú historickú funkciu ako v medzivojnovom období. Ak medzivojnová avantgarda signalizovala

¹² F. Vodička: *Struktura vývoje*, Praha 1969, s. 111.

¹³ Tamže, s. 111.

nové tvorivé horizonty, spisovatelia, ktorí využívali – počínajúc druhou polovicou päťdesiatych rokov – avantgardné umelecké postupy, rozrušovali pomocou ich nového štruktúrneho zaradenia pevný model socialistického realizmu. Zároveň s tým priniesli polemické prvky do literárneho života. Tie sa prejavili otvorene v tvorbe a kritike šesťdesiatych rokov, ale v období konsolidácie museli ustúpiť do úzadia.

Dve štúdie Felixa Vodičku, tj. *Kategorie kontinuity* a *O modernosti v literatúre* – prirodzene, aj s inými autorovými prácami daného obdobia – sa navzájom doplňajú. Dá sa z nich dedukovať, že ich autor nastol'ovaním princípu kontinuity a modernosti smeroval k rekonštrukcii celostvej epistémy obdobia a stimuloval také kritériá periodizácie českej literatúry 20. storočia, ktoré nie sú dané "zhora", z apriórnych literárnoestetických noriem, ale ktoré korešpondujú s vnútornými vývinovými zákonitostami slovesnej tvorby, kde sú jednotlivé obdobia voči sebe navzájom otvorené, navzájom sa doplňajú a dialekticky popierajú.

Vodičkovo poňatie epistémy obdobia vnímam ako jednu z ponúk teórie literatúry na riešenie problematiky vývinovej periodizácie českej literatúry 20. storočia. Je to dynamická koncepcia a možno ju konfrontovať s niektorými novšími českými prácami z tejto oblasti. Mám na mysli napríklad štúdie M. Pohorského *K problémům periodizace poválečné literatury*¹⁴ a pedagogickú príručku J. Holého *Česká literatura 1910-1945*.¹⁵ Po konfrontácii týchto prác zisťujem medzi spomenutými autormi a F. Vodičkom zhody v členení období a podobdobí vývinovej imanencie českej literatúry prvej polovice 20. storočia. Pokiaľ ide o celkový obraz tohto literárnohistorického celku, niet tu vážnejších rozporov. Rozdiel je len v tom, že kým F. Vodička označuje začiatok 20. storočia modernou deväťdesiatych rokov, J. Holý ho posúva o jedno decénium neskoršie a dáva ho do súvislostí a prvou vlnou českej avantgardy.

V

Väčšina súčasných literárnovedných a estetických škôl sa zameriava ešte stále na interpretačné otázky literárnych diel (hermeneutika, teória literárnej komunikácie atď.). Literárnohistorická problematika nie je v popredí ich záujmu. Táto situácia nie je však jednodimenzionálna. Vyskytujú sa aj práce, ktoré akcentujú význam literárnohistorických výskumov. T. Todorov

¹⁴ M. Pohorský: *K problémům periodizace poválečné literatury*, *Česká literatura* 1966, s. 502-520.

¹⁵ J. Holý: *Česká literatura 1910-1945*, Praha 1991.

nastol'uje túto problematiku v nedávno vydanéj knihe *L'abus de la mémoire* (Zneužívanie pamäti, Paris 1995). Na práce J. Mukařovského a F. Vodičku nadväzuje celý rad českých bohemistov doma (M. Červenka, M. Otruba, M. Jankovič, Z. Pešat, J. Brabec, V. Macura atď.) i v zahraničí (napríklad viaceré podnetné štúdie K. Chvatíka¹⁶).

Literárna veda by však mala prihliadať aj na výzvy ostatných humanitných vied. Veľkým prínosom je pre poznanie storočia, ktoré sa onedlho skončí, kniha Paula Johnsona *Dějiny 20. století*.¹⁷ Autor tejto monografie viaže historickú periodizáciu daného zložitého dejinného celku na Einsteinovu teóriu relativity a na fakt dvoch svetových vojen. Vo svojich analýzach používa často texty z dobových literárnych diel. Literárna veda, ktorá neposudzuje slovesnú tvorbu iba cez prizmu estetických kritérií, ale chápe umenie ako zmysluplnú ľudskú činnosť, nachádza preto v Johnsonovej monografii mnoho styčných bodov so svojim predmetom výskumu.

V takýchto širokých koreláciach fungujú aj Vodičkove štúdie o otázkach českej literatúry 20. storočia. Z ich teoretickej podstaty vyplývajú preto viaceré podnety i pre metodológiu výskumu vývinovej periodizácie slovesnej tvorby tohto veľkého, sifyfovským osudom preplneného, dejinného celku.

¹⁶ K. Chvatík: *Literatura a umění jako historický proces, Česká literatura 1992*, s. 313-328.

¹⁷ P. Johnson: *Dějiny 20. století*, přel. J. Čulík, Praha 1991.